

## L'ESTAT DEL CONEIXEMENT SOBRE LA CULTURA IBÈRICA A CATALUNYA

---

JOAN SANMARTÍ  
Institut d'Estudis Catalans  
Universitat de Barcelona

Lliurat el 27 de desembre de 2013. Acceptat el 4 de febrer de 2014

### RESUM

La cultura ibèrica compta amb una llarga tradició d'estudi dins la historiografia i l'arqueologia catalanes, amb figures tan destacades com P. Bosch-Gimpera i Joan Maluquer de Motes. Des de la dècada dels vuitanta aquesta recerca ha experimentat un impuls notable des del punt de vista teòric i metodològic, i, a la vegada, s'ha multiplicat el volum de dades disponibles. Tot això ha permès elaborar un discurs històric sòlid i en contínua transformació, que transcendeix la mera descripció de la cultura material i els plantejaments propis de la història cultural. La cultura ibèrica ocupa també un lloc destacat en els programes de divulgació cultural de Catalunya, a través de mitjans diversos.

### PARAULES CLAU

Història de Catalunya, historiografia, cultura ibèrica, evolució sociocultural, difusió del coneixement, divulgació històrica.

### **The state of knowledge regarding Iberian culture in Catalonia**

### ABSTRACT

Research on Iberian culture has a long tradition in Catalan historiography and archaeology, with such outstanding figures as P. Bosch-Gimpera or J. Maluquer de Motes. Since the eighties, this research has undergone a major boost from both the theoretical and methodological points of view, and it has also benefited from an increasing volume of data. The outcome is a solid and continuously shifting historical discourse that transcends mere description of the

---

JOAN SANMARTÍ

material culture and culture-historically based interpretations of the archaeological record. The Iberian culture also has an important place, through various means, in the Catalan programs of cultural diffusion.

#### KEYWORDS

History of Catalonia, Historiography, Iberian culture, sociocultural evolution, dissemination of knowledge, popularization of knowledge.

L'estudi de la cultura ibèrica compta a Catalunya amb una llarga tradició, que remunta a finals del segle XIX, amb centenars de treballs de recerca de camp i milers de publicacions, que inclouen l'anàlisi de les fonts escrites, monografies d'excavació i prospecció, estudis d'epigrafia i llengua, *corpora* de materials ceràmics i altres objectes, catàlegs de monedes i una multitud de treballs sobre peces destacades, urbanisme, arquitectura, etc. És impossible donar-ne una visió completa, de manera que em limitaré a indicar les grans línies mestres d'aquesta investigació i a emmarcar-les dins del context teòric i l'ambient intel·lectual que les han orientat. Per la mateixa raó, és també impossible, dins l'extensió pròpia d'un article d'aquestes característiques, esmentar tots els autors i totes les contribucions que, d'una manera o altra, han tingut un paper important en la construcció d'aquest coneixement. Demano disculpes per endavant, en particular als lectors, per les absències que hi puguin observar.

#### ANTECEDENTS

L'estudi de les fonts literàries s'inicia en el Renaixement, però el primer treball de veritable valor historiogràfic, completament deslliurat dels aspectes llegendaris encara presents en la producció d'aquesta època, és el de l'occità Pere de Marca. La seva obra (*Marca Hispanica, sive limes Hispanicus*), elaborada durant la seva estada a Catalunya entre 1644 i 1651 com a visitador general de Lluís XIII, conté una primera aproximació, molt rigorosa, a la realitat paleoetnològica d'aquesta part de la península Ibèrica, basada en les fonts grecollatines. També cal recordar els progressos considerables durant els segles XVIII i XIX en el coneixement de l'epigrafia i la numismàtica ibèriques, tot i que el desxiframent complet, o gairebé, d'aquest sistema d'escriptura, obra de Manuel Gómez Moreno, no va arribar fins ben entrat el segle XX.

Durant la segona meitat del segle XIX, l'interès pel passat preromà va prendre una certa volada, com a conseqüència del desenvolupament de l'arqueologia com a nova disciplina científica, que en aquells moments començava a revelar la realitat material de les grans civilitzacions del Pròxim Orient i de la Grècia clàssica i prehistòrica. Això coincidia també a Espanya amb l'atracció que suscitaven els ibers, considerats com la primera cultura «nacional» espanyola<sup>1</sup> –a imitació del paper atorgat als gals per l'estat francès (Dietler, 1994)–, mentre que a Catalunya es tendia més aviat a fonamentar la construcció del passat nacional en la civilització hel·lènica, evidentment per l'existència al nostre territori de la petita ciutat grega d'Empúries. Aquest desig de legitimació nacional fonamentat en antecedents il·lustres, i com més remots millor, explica en bona part l'inici relativament precoç, l'any 1908, dels treballs d'excavació a gran escala en aquest jaciment, impulsats per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), que s'havia creat un any abans. Això no vol dir, però, que al nostre país no hi hagués cap interès pels ibers. Ho demostra ben clarament l'existència d'algunes excavacions –com ara la de la necròpolis de Cabrera de Mar (El Maresme) (1881) o el poblat del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (Barcelonès) (1905)– i la publicació de diversos estudis sobre monuments que, sovint equivocadament, es consideraven ibèrics. Entre els més destacats es pot citar el de Francesc Martorell i Peña sobre les muralles de Tarragona, Girona i Olèrdola (Martorell i Peña, 1879, p. 123-160), el del mateix autor sobre les sepultures olerdolenques (Martorell i Peña, 1879, p. 101-121), el de Sanpere i Miquel sobre els dòlmens –que també se suposaven ibèrics– (Sanpere i Miquel, 1881) o els treballs de Josep Maria Pellicer i Pagès sobre *Iluro* i els seus antecedents ibèrics, entre els quals cal destacar l'anàlisi de les monedes amb la llegenda «*ilturo*», que atribuï, encertadament, a la ciutat preromana (Pellicer i Pagès, 1887). Al treball erudit s'afegia també l'auge de l'excursionisme, molt lligat al catalanisme inicial dels darrers decennis del segle, i que va proporcionar nombroses notícies de troballes, formació de col·leccions i fins i tot algun treball ambiciós (Cebrià, Muro i Riu, 1991, p. 80).

1. En un treball recent, J. P. Bellón i F. J. García recorden que «la prehistoria y la arqueología oficiales tenían el objetivo de demostrar que los iberos conformaban la base étnica uniforme del país, puesto que se trataba del primer pueblo español que consiguió la *Unidad Ibérica Hispánica*», i que per aquesta raó l'any 1887 la Real Academia de la Historia va fer arribar una circular a totes les Comisiones Provinciales de Monumentos recordant la importància dels monuments anteriors a la història escrita (BELLÓN i GARCÍA, 2009).

JOAN SANMARTÍ

Una preocupació general en el segle XIX és la qüestió dels «orígens» dels ibers i de la seva filiació ètnica, que prefigura vagament l'interès que anys més tard mostrarà Bosch-Gimpera per aquestes qüestions (però amb un bagatge conceptual i un rigor científic incomparablement superiors), i que en aquests moments se centra en la discussió de la hipòtesi bascoiberista, avui totalment desacreditada. El 1847, Josep Antoni Llobet i Vall-llosera, seguint les idees manifestades anteriorment per A. von Humboldt, havia mantingut la proximitat entre les llengües basca i ibèrica i l'autoctonisme dels ibers en un assaig titulat *De los pueblos que han invadido, conquistado o dominado la Cataluña, de su tipo fisiológico, de su carácter moral y político, y de cómo se hallan representados en el día entre los catalanes*, llegit a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Prop d'un quart de segle més tard, Salvador Sanpere i Miquel hi insistia amb un extens estudi destinat a demostrar, especialment a partir de la toponímia, que la llengua ibèrica era el precedent directe del basc, i que havia estat parlada a la totalitat de la península Ibèrica, la qual cosa, juntament amb una sèrie d'observacions d'antropologia física, el portava a concloure que «el basco, pues, como el ibero es el pueblo autóctono de la península española» (Sanpere i Miquel, 1981b, p. 467).

Els fonaments més estrictament científics per a l'estudi de la societat ibèrica van ser posats, en el primer terç del segle XX, per tres figures eminents. D'una banda, Adolf Schulten (1870-1960), autor de la recopilació i els comentaris de gairebé tota la col·lecció de les *Fontes Hispaniae Antiquae* (Universitat de Barcelona, 1922-1959) –en la qual també va participar Pere Bosch-Gimpera– i d'una important síntesi sobre la Hispània preromana (Schulten, 1920). El ja esmentat Manuel Gómez Moreno (1870-1970) fou un gran erudit, la principal contribució del qual en el camp dels estudis ibèrics va ser el descobriment del valor fonètic dels signes sil·làbics de l'escriptura. Finalment, i amb un especial relleu, cal recordar Pere Bosch-Gimpera (1891-1974), el primer arqueòleg amb una sòlida preparació teòrica i metodològica que va tractar els problemes de la cultura ibèrica i, en general, la prehistòria de la península Ibèrica. Els estudis de Bosch a la Universitat de Barcelona van ser en filologia clàssica, però entre 1911 i 1914 va adquirir a Berlín una formació molt completa de prehistoriador europeu, la qual cosa constituïa una novetat absoluta a l'Estat espanyol (Sanmartí-Grego, 1999). Bosch s'hi va familiaritzar amb els mètodes de treball de camp i amb l'anàlisi dels conjunts materials i les associacions susceptibles de proporcionar datacions absolutes fiables, i amb aquest bagatge pogué fixar amb raonable precisió la cronologia de la ceràmica ibèrica en la seva tesi doctoral, llegida a Madrid –única universitat

que en aquell temps podia donar el títol de doctor— l'any 1913 (Bosch-Gimpera, 1915). Des del punt de vista teòric, va adoptar, per influència directa de Gustaf Kossinna, l'enfocament historicocultural, basat en la teoria antropològica dels Cercles Culturals (*Kulturkreislehre*), que en aquells moments dominava la prehistòria europea, molt particularment a Alemanya i Àustria. L'interès de la recerca no se centrava tant en l'anàlisi de les bases materials de subsistència, o en l'estudi de l'estructura social, com en la identificació dels trets culturals característics —i identificables en la cultura material— que permetien, suposadament, definir cadascun dels pobles que havien ocupat successivament un determinat territori. En conseqüència, el programa de Bosch es va fonamentar en la identificació de «cultures arqueològiques» (conjunts característics de trets culturals observables a les restes materials), l'aparició de les quals en un determinat territori se suposava que era conseqüència de moviments de població. Aquest programa va ser sistemàticament aplicat, tant en la recerca realitzada a través del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans com, entre altres treballs, en la seva monumental *Etnologia de la Península Ibèrica* (Barcelona, 1932). La seva visió dels ibers és, de forma molt resumida, la d'un poble de llunyans orígens africans, establert al sud de la península Ibèrica en temps neolítics, i que, arran del contacte amb els colonitzadors grecs, elaborà en el segle VI aC una civilització original, caracteritzada per la seva escultura, de forta influència hel·lènica. Formada originalment al sud-est de la península Ibèrica, aquesta civilització s'expandí cap al nord durant la segona edat del ferro, sense arribar però a la Catalunya central i la costa al nord del Garraf, que Bosch no va considerar com a zones ibèriques en sentit estricte, sinó «iberitzades» tardanament.

L'anàlisi de les relacions socials en el món ibèric gairebé no s'havia encetat en tot el període anterior de la guerra de 1936-1939, amb poques excepcions. Entre elles cal destacar un important assaig, lamentablement inacabat, de Joaquín Costa, en què aquest autor va proposar l'existència d'una classe de tribus nobles i una altra de tribus servils, lligades a les primeres per relacions de dependència col·lectiva (Costa, 1891-1895). També és necessari esmentar l'anàlisi de les formes de vida feta per A. Schulten a partir de les fonts escrites en el seu article «Hispania» per a la *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, traduït al castellà i editat com a llibre amb un pròleg de Bosch-Gimpera (Schulten, 1920), i que sens dubte va tenir una forta influència sobre J. de C. Serra-Ràfols. Aquest autor, efectivament, va donar un enfocament en certa manera etnològic a alguns dels seus estudis sobre els ibers, com ara el capítol V

d'*El poblament prehistòric de Catalunya* (Serra-Ràfols, 1930), i encara més al seu treball de 1942 sobre el poblament ibèric del Maresme (Serra-Ràfols, 1942). En la immediata postguerra, l'estudi de les relacions socials en el món ibèric va experimentar un renaixement important, arran sobretot dels treballs de Julio Caro Baroja, el qual, malgrat la seva adhesió bàsica a la *Kulturkreislehre*, manifestava també la seva afecció per l'obra de Richard Thurnwald, d'orientació netament funcionalista. Probablement és aquesta influència allò que explica la presència a *Los pueblos de España* (Caro Baroja, 1946) d'extensos apartats dedicats a l'anàlisi de l'organització social, les institucions polítiques, la guerra, l'economia o la vida quotidiana dels pobles preromans de la península Ibèrica. La seva obra, encara valuosa en l'actualitat, va tenir una influència notable en la majoria d'investigadors de la postguerra, com ara Joan Maluquer de Motes, Miquel Tarradell o Antoni Arribas.

Caro Baroja no va prestar especial atenció a la qüestió dels orígens de la cultura ibèrica, tema que, en canvi, va ser tractat per Joan Maluquer de Motes en diverses ocasions. El seu plantejament no és fonamentalment diferent del de Bosch-Gimpera, en el sentit que considera la formació d'aquesta cultura com a resultat del contacte amb els grecs, però n'ofereix una explicació més completa, inspirada en bona part en els processos de canvi cultural provocats per les colonitzacions modernes. Per Maluquer de Motes, el trànsit a la vida urbana fou el resultat d'una acció directa dels agents hel·lènics per elevar el poder adquisitiu de les poblacions autòctones que constituïen la seva clientela comercial, evitant, però, la formació d'entitats polítiques prou sòlides per posar en perill la permanència de les colònies gregues. Implícitament negava la possibilitat que el desenvolupament sociopolític de la societat ibèrica fos producte de l'evolució interna de les poblacions autòctones (Maluquer de Motes, 1966, 1973 i 1982). També Miquel Tarradell va recollir la idea de la formació de la cultura ibèrica per influència directa dels colonitzadors, situant-ne però el focus inicial, com ja havia fet Bosch-Gimpera, al sud-est peninsular (Tarradell, 1982, p. 238); aquesta idea va adquirir una certa força en els anys setanta, arran del descobriment de la precocitat dels contactes d'aquesta zona amb les poblacions fenícies d'Andalusia i de la troballa de ceràmiques a torn en alguns jaciments de la primera meitat del segle VI aC.<sup>2</sup>

2. Sobre les visions dels ibers en l'obra de Maluquer de Motes i de Tarradell, vegeu SANMARTÍ (2011).

La celebració a Barcelona l'any 1976 del simposi internacional «Els orígens del món ibèric» va culminar un període de postguerra en què la millora progressiva de les tècniques d'excavació i del coneixement dels materials arqueològics va permetre fixar, a grans trets, les cronologies, i assegurar la datació en el segle VI aC de la difusió de les ceràmiques a torn i de la metal·lúrgia del ferro, tingudes per trets diagnòstics de la cultura ibèrica. Tanca, simbòlicament, una etapa dominada forçosament pels treballs de classificació i descripció, i amb escasses possibilitats d'interpretació sociològica, atesa la precarietat de la documentació disponible. A partir dels anys vuitanta, sota la influència de l'arqueologia processual, la recerca es va orientar més aviat vers l'anàlisi de les formes d'ocupació del territori i, a través de les excavacions en extensió, de la naturalesa dels hàbitats i la gestió dels recursos econòmics, camp molt afavorit per la progressiva introducció de les diferents tècniques i mètodes d'anàlisi arqueobiològica. Igualment, l'estudi de la iconografia ha tingut un paper important en els darrers decennis, mentre que els diferents discursos més explícitament postmoderns hi han tingut una presència força limitada.

#### LA SITUACIÓ ACTUAL

En els darrers trenta anys l'estudi de l'iberisme ha experimentat una veritable revolució a tots els nivells, des de l'adquisició d'una base documental molt més àmplia, suficient per al desenvolupament d'un discurs històric, fins a la renovació dels mètodes de treball i de les teories que els orienten, tot això acompanyat d'una sensibilitat cada vegada més important per la conservació del patrimoni i la divulgació del coneixement sobre aquest període. Procuraré donar-ne una visió la més completa possible i, inevitablement, des del punt de vista de l'arqueòleg, no del lingüista, l'epigrafista o el numismàtic, car la introducció conseqüent d'aquests enfocaments depassa tant les meves competències com els límits que imposa l'espai disponible.<sup>3</sup>

3. En aquest sentit, em limito a assenyalar que, contra el que havia suggerit fa una vintena d'anys J. de Hoz (1993), no hi ha clares evidències que la llengua ibèrica fos emprada al territori de l'actual Catalunya com una llengua estrictament vehicular, en les relacions comercials i interètniques, mentre que en la vida quotidiana haurien dominat altres llengües vernacles que mai no es van arribar a escriure. Les debilitats d'aquesta hipòtesi –que ja havien estat, en part, assenyalades per diversos autors, tant arqueòlegs com lingüistes– han estat recollides recentment en un brillant article per Joan FERRER (2013).

### *L'estat de la documentació*

El volum de la informació s'ha incrementat extraordinàriament, gràcies als treballs de prospecció de diferents territoris i a les excavacions en extensió, que han permès, respectivament, documentar les característiques del poblament i portar a la llum sectors importants d'alguns jaciments (de vegades, quan són petits, la totalitat). El resultat és una millora extraordinària de l'estat del coneixement sobre les formes d'ocupació del territori i sobre la naturalesa i l'estructura dels assentaments. No cal dir que la documentació encara és fragmentària, territorialment i cronològicament, i de qualitat molt diversa, però per primera vegada permet plantejar enfocaments pròxims als de la geografia humana i la sociologia, i començar a articular un veritable coneixement històric sobre les societats preromanes.

No és possible esmentar la totalitat d'aquestes actuacions. Les prospeccions més destacades són les desenvolupades a l'Empordà –més concretament entorn del gran assentament d'Ullastret– (Martín, Plana, 2001; Martín *et al.*, 2008), les del Baix Penedès i el Garraf –en part conseqüència de la construcció de l'autopista A-16– (Miret, Sanmartí i Santacana, 1988; Sanmartí i Santacana, 1986; Morer i Rigo, 2003a) i les del curs inferior del riu Ebre (Noguera, 2002). Les dues primeres han tingut com a conseqüència la detecció d'un nombre molt elevat de jaciments, una part important dels quals són assentaments de petites dimensions –entre uns centenars i, com a màxim, alguns milers de metres quadrats–, la naturalesa dels quals sovint no és fàcil de determinar sense treballs d'excavació, però que devien estar vinculats sobretot a l'explotació agrícola del territori. Tot i que la cronologia sovint no en pot ser precisada amb els materials de recollida superficial, la gran majoria es data a partir del segle v aC, sobretot del III aC. Indiquen un important increment de la població durant aquest període, i la formació, per primera vegada en la història del país, d'un paisatge completament humanitzat. A més, els treballs desenvolupats entorn d'Ullastret han permès documentar una ocupació periurbana molt intensa, relacionada sobretot amb la producció metal·lúrgica i de vasos ceràmics, i amb l'extracció de pedra. Els treballs de prospecció han permès reconèixer l'existència a la costa de Catalunya d'uns patrons de poblament profundament jerarquititzats, que suggereixen una forta centralització política i també, versemblantment, una notable polarització de la societat. Més concretament, s'ha pogut proposar l'existència de tres grans territoris polítics, presidits respectivament pels grans assentaments



d'Ullastret (Baix Empordà), Burriac, prop de Cabrera de Mar (Maresme), i Tarragona, que presenten característiques urbanes. En canvi, els treballs realitzats a la zona de l'Ebre han mostrat l'existència d'un model de poblament molt diferent, articulat essencialment pel mateix curs fluvial, que es controlava a partir d'un gran nombre d'assentaments fortificats de petites dimensions. Aquí el fenomen urbà apareix molt tardanament, amb la fundació del poblat del Castellet de Banyoles en el darrer terç del segle III aC, molt probablement en el marc de l'expansió cartaginesa que va acabar conduint a la Segona Guerra Púnica (Sanmartí *et al.*, 2012). A la resta de Catalunya, els treballs han estat més limitats, però cal mencionar la interessant tasca desenvolupada per X. Bermúdez (2005), que ha mostrat l'existència d'una zona despoblada als límits orientals de la depressió de l'Ebre, segurament una zona de frontera. No cal dir, emperò, que l'aproximació fonamentada exclusivament en els treballs de prospecció resta molt incompleta, donada la dificultat per caracteritzar la naturalesa –i de vegades la cronologia– dels assentaments a partir del reconeixement en superfície. El treball d'excavació és, doncs, insubstituïble per obtenir dades de qualitat, susceptibles d'una lectura sociològica.

Pel que fa als treballs d'excavació en extensió, són molt nombrosos i han permès començar a documentar la gran diversitat de tipus d'assentaments que hi ha, en particular durant els segles IV i III aC. Entre els més grans cal esmentar sobretot els dos nuclis que conformen el nucli d'Ullastret (Puig de Sant Andreu i Illa d'en Reixac, de més de 10 ha) i el de Tivissa (de 4,5 ha). El primer, que ja havia estat excavat des de finals dels anys quaranta, ha estat objecte d'investigacions aprofundides en els seus dos nuclis, el del Puig de Sant Andreu i el de l'Illa d'en Reixac (Martín *et al.*, 1999; Martín *et al.*, 2004). Aquests treballs han mostrat l'existència de cases de diferents tipus, algunes de les quals pertanyien sens dubte a l'elit social, ateses les seves dimensions (diversos centenars de metres quadrats), la seva estructura complexa, articulada generalment a partir d'un pati central, i la presència de diferents objectes que cal interpretar com a símbols de poder i prestigi (armes, cranis enclavats, vasos culinaris que suggereixen una cuina diferenciada, etc.). Altres habitacles, en canvi, són de dimensions reduïdes i d'estructura molt més simple, i s'han d'interpretar com les residències de famílies pertanyents als sectors subordinats de la població. La proximitat física entre aquests diferents tipus de cases –en particular, pel que sabem de moment, a l'Illa d'en Reixac– indiquen la coexistència en un espai físic limitat de sectors ben diferenciats des del punt de vista socioeconòmic, la qual cosa és una característica

pròpia de les ciutats. Aquest caràcter plenament urbà d'Ullastret es confirma a més per l'existència dels barris artesanals periurbans que hem esmentat més amunt i per la presència d'una àrea sacra perfectament diferenciada, situada al punt més alt del Puig de Sant Andreu.

És significatiu que els treballs realitzats al Castellet de Banyoles hagin donat una informació similar pel que fa a la coexistència i la proximitat física entre grans residències aristocràtiques i cases senzilles en un mateix barri, on també s'ha documentat un santuari. Sembla ben probable que les famílies que ocupaven aquest sector del jaciment formessin part d'un mateix grup gentilici articulat per relacions de clientela (Sanmartí *et al.*, 2012).

Malgrat el que acabem d'indicar, el coneixement de les ciutats ibèriques és encara molt deficitari, cosa lògica tenint en compte la seva gran extensió. En el cas de Tarragona, que també devia fer unes deu hectàrees com a mínim, s'hi afegeixen les dificultats derivades de la continuïtat d'ocupació del lloc fins als nostres dies. En canvi, el jaciment de Burriac, que estava protegit per una gran muralla, podria ser excavat sense obstacles importants, però no ha estat objecte de treballs sistemàtics, malgrat la seva importància i les grans possibilitats que ofereix. Amb les seves nou o deu hectàrees era també un nucli de primer ordre, que mereixeria un programa d'una certa volada. En tot cas, la informació lliurada per Ullastret i el poc que sabem de Burriac confirmen el seu caràcter urbà i la seva posició en el vèrtex d'un sistema de poblament fortament jerarquitzat i centralitzat, que permet suposar l'existència d'una organització política de caràcter estatal. Aquesta interpretació queda recolzada també per l'existència de documents probablement administratius escrits sobre làmina de plom.

A banda dels nuclis de primer ordre, s'han encetat recerques importants en altres poblats que, sense arribar a les dimensions d'aquells, també cobreixen una superfície important, de diverses hectàrees, com ara el de les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès) (Cela, Adserias i Revilla, 2003), el Turó de Ca n'Oliver (Asensio *et al.*, 2000), a Cerdanyola, l'assentament de Sant Julià de Ramis, tocant a Girona,<sup>4</sup> i potser també el d'Olèrdola (Molist, 2009). Tots ells tenien un paper important en la jerarquia dels assentaments i el control del territori, la seva població i els seus recursos.

4. Se n'han publicat diverses monografies i un bon resum amb la bibliografia completa (BURCH, NOLLA i SAGRERA, 2010).

Pel que fa als assentaments de menor entitat, les seves dimensions més reduïdes en faciliten un coneixement més complet, en alguns casos integral. N'hi ha de tipus molt diversos. Es pot esmentar les aldees de camperols, constituïdes sovint per petites cases juxtaposades, d'una o dues habitacions, adossades a un mur de fons comú que constitueix una tanca defensiva, d'entitat reduïda des d'un punt de vista militar, però suficient per a la defensa quotidiana dels béns de la comunitat i les famílies que la formaven, en particular quan s'hi afegia un fossat. Aquest tipus d'assentament és molt freqüent i es coneix de fa molts anys, arran de les excavacions al Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet, iniciades l'any 1904, i les d'Anseresa (Olius), que daten de 1919-1920. És possible que la visió en certa manera primitivista de la cultura ibèrica que sovint ha predominat a Catalunya es degui en part al fet que aquests assentaments van ser els més ben coneguts fins que les excavacions dels anys cinquanta i seixanta van portar a la llum el Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Des dels anys vuitanta se n'han excavat d'altres, com ara el de la Moleta del Remei, a Alcanar –que roman en gran part inèdit– i el dels Estinçells (Verdú), modèlicament explorat en els darrers anys (Asensio *et al.*, 2006).

Pel que fa als petits assentaments rurals, les granges, són particularment ben coneguts al Baix Penedès gràcies a l'excavació de dos dels jaciments descoberts arran de la construcció de l'autopista A16, el Fondo del Roig (Cunit) (Ferrer *et al.*, 2003) i Les Guàrdies (El Vendrell) (Morer i Rigo, 2003b). Es tracta de grans cases rurals, articulades entorn d'espais centrals oberts, amb una important activitat siderúrgica en el cas de l'assentament del Vendrell, la qual cosa fa patent la notable especialització de funcions que hi pot haver entre aquests petits jaciments que ara comencem a conèixer. D'altra banda, no és segur fins a quin punt aquests jaciments es poden considerar representatius del poblament dispers de la zona, ja que altres excavacions han donat restes molt més migrades, possiblement de petites cases de camperols o a altres estructures relacionades amb la producció agrícola (Benet *et al.*, 1992). L'excavació al Mas Castellar de Pontós mostra ben clarament que alguns d'aquests establiments rurals són veritables residències aristocràtiques (Pons *et al.*, 2010, amb extensa bibliografia anterior).

A banda de les ciutats, les aldees i el poblament rural, la recerca recent també ha portat a la llum altres tipus de jaciments fins ara mal coneguts, o simplement desconeguts. Un dels més particulars és el nucli fortificat d'Alorda Park, sovint conegut amb el nom de la ciutatella ibèrica de Calafell. És un as-

sentament de dimensions reduïdes (no arriba a 0,5 ha), poderosament fortificat i ocupat, en la seva fase més avançada, de segle III aC, per un nombre reduït de cases, una de les quals és particularment gran i complexa (Asensio *et al.*, 2005). Aquestes característiques, i també el fet que els materials importats del món grec, itàlic i cartaginès hi són abundants i de qualitat, permeten pensar que era un lloc habitat per membres de l'elit de la societat ibèrica, des del qual es devien controlar els assentaments rurals del territori immediat, coneguts únicament pels treballs de prospecció, i que almenys en alguns casos devien ser força similars als ja esmentats de Fondo del Roig i de Les Guàrdies.

Un altre tipus de jaciment que comença a ser ben conegut són els extensos camps de sitges dels segles IV-III aC. Es tracta de grans zones d'emmagatzematge, la importància de les quals no té relació amb les estructures d'hàbitat que s'hi relacionen, que solen ser més aviat petites. La gran capacitat d'emmagatzematge que palesen aquests llocs permet pensar que es tracta de centres d'acumulació d'excedents, que és lògic suposar que estaven controlats per les elits de la societat ibèrica. Aquestes en devien disposar per mantenir l'aparell administratiu i per proveir la població en cas de necessitat, o bé, si aquesta no es presentava, per a les seves pròpies finalitats d'adquisició i consum de béns de prestigi. Alguns d'aquests jaciments són coneguts de fa anys, com el Turó del Vent de Llinars del Vallès, que no ha estat suficientment publicat. Altres, com el Turó de la Font de la Canya, a Avinyonet, s'ha estat excavant intensament, amb molt bons resultats, en el darrer decenni (Asensio *et al.*, 2008a), i també s'han reprès al de sant Esteve d'Olius, cosa que ha permès avaluar-ne molt millor les característiques (Asensio *et al.*, 2008b).

Pel que fa a l'estudi de les necròpolis, hi ha hagut dues descobertes importants: la necròpolis del Puig de Serra, relacionada amb el gran assentament d'Ullastret (Martín i Genís, 1993), i la del Turó dels Dos Pins, que forma part del conjunt funerari de Cabrera de Mar i correspon amb tot evidència al poblat de Burriac (Garcia, 1993). A més, hi ha hagut alguna troballa aïllada, com ara la tomba de guerrer de la Granja Soley (Sanmartí-Grego *et al.*, 1982) i algun indici de reocupació tardana, de finals del s. III aC, de la necròpoli de la primera edat del ferro de Santa Madrona (Belarte i Noguera, 2007). Tot i amb això, el nombre de tombes i de cementiris ibèrics coneguts és extremadament baix, sense que això es pugui explicar ni per les característiques de la recerca efectuada ni per raons de conservació diferencial de les restes, per la qual cosa cal suposar que obeeix a raons d'ordre social.

L'activitat de prospecció i excavació ha tingut una intensitat més limitada a la Catalunya oriental. Amb tot, cal esmentar els treballs, molt importants, al jaciment dels Vilars, a Arbeca, que han portat a la llum un important assentament fortificat de la primera edat del ferro, dotat de poderoses muralles que, tanmateix, protegien una població formada per només una quarantena de famílies (Junyent *et al.*, 2009; Junyent i Moya, 2009). Tot i que l'assentament va ser ocupat ulteriorment fins a principis del s. iv aC, la seva fase ibèrica va ser destruïda en gran part per treballs agrícoles, i és impossible avaluar-ne les característiques. En canvi la continuïtat de la recerca al poblat del Molí d'Espígol, a Tornabous (Urgell), està permetent una reavaluació de la seva importància, si més no pel que fa a la seva grandària, que sembla netament superior a l'hectàrea escassa que fins ara li era suposada (Principal, Asensio i Sala, 2012). Tot amb tot, el sistema de poblament d'aquesta zona sembla menys profundament jerarquitzat del que s'ha pogut documentar a les àrees costaneres, la qual cosa permet suposar que les estructures sociopolítiques hi eren diferents, amb un poder menys centralitzat i més repartit entre diferents grups socials (Sanmartí, 2010). Dissortadament, la persistència històrica fins als nostres dies d'*Iltirta*, la capital històrica dels ilergetes, ha fet impossible de reconèixer-ne l'extensió i les característiques urbanes, la qual cosa en dificulta l'adequada ponderació des del punt de vista de l'estructuració sociopolítica d'aquest territori.

A l'estudi directe dels jaciments cal afegir encara un progrés molt important en el coneixement i la valoració dels materials manufacturats i de les restes orgàniques, tant d'origen animal com vegetal. Pel que fa als primers, l'arqueologia del món ibèric s'ha beneficiat dels nombrosos estudis sobre les ceràmiques fabricades en àmbits culturals amb els quals va mantenir contactes intensos, la qual cosa ha permès millorar notablement les datacions dels nivells estratigràfics on apareixen objectes d'aquest tipus –de fet, aquesta és la base essencial de la cronologia de la cultura ibèrica– i el coneixement sobre els tràfics comercials (Sanmartí, 2000; Sanmartí, Asensio i Martín, 2002). En aquest sentit, han estat singularment importants els estudis d'Enric Sanmartí-Grego sobre la producció de ceràmica de vernís negre *Rhode* (Roses), l'estudi general de Jean-Paul Morel sobre la ceràmica de vernís negre (Morel, 1981) i els de Joan Ramon sobre les àmfores púniques (Ramon, 1995), però n'hi ha molts altres sobre tipus de ceràmica menys abundants (Del Amo, 1970), o que han ajudat a precisar les datacions i reconèixer les estructures comercials a partir de l'estudi de contextos ben caracteritzats (Ramon *et al.*, 1998). Quant a les ceràmiques de fabricació local,

hi ha un assaig important de tipologia general (Mata i Bonet, 1992), algun estat de la qüestió, global (Bonet i Mata, 2008) o parcial (Conde, 1998), i diversos estudis sobre formes (Conde 1992; Sanmartí, Bruguera i Miñarro, 2004), estils decoratius (Martín, 1978; Junyent, 1974) o espais geogràfics (Cela, 1994) concrets, però la seva valoració com a objecte d'intercanvis resta encara limitada (Mata *et al.*, 2000; De Nicolás i Conde, 1993).

Els estudis arqueobiològics han progressat d'una manera constant des de fa una vintena d'anys i, malgrat que queda encara un llarg camí per recórrer, han permès començar a comprendre amb una base documental sòlida les característiques canviants de l'entorn en què van viure les comunitats del període ibèric i les formes d'explotació practicades per aquestes. En el camp de la palinologia, que permet una aproximació general al paisatge vegetal, cal destacar en particular els estudis de Francesc Burjachs (Burjachs *et al.*, 2000; Burjachs i Schulte, 2003) i de Santiago Riera (Riera, 1995 i 2003). L'estudi de l'explotació concreta de l'entorn vegetal ha experimentat un progrés molt notable a partir de l'anàlisi de les restes carpològiques i fitolitològiques, i dels instruments destinats al processat d'aquest tipus de productes. Cal destacar especialment els estudis de Natàlia Alonso sobre la Catalunya occidental (Alonso, 1999), els de Dani López-Reyes (2004, entre altres) a la costa central de Catalunya i els de Marta Portillo sobre la mòlta i triturat d'aliments a la Catalunya oriental (Portillo, 2006). L'estudi de les restes faunístiques és també actualment una disciplina ben consolidada, gràcies sobretot al treball i el mestratge de Jordi Nadal. Entre els treballs més destacats pel que fa al període ibèric, cal mencionar els de Sílvia Valenzuela a la costa central de Catalunya (Valenzuela 2008a, 2008b). És important assenyalar que, més enllà de les diferents especialitzacions –que tendeixen a ser molt marcades–, ja hi ha hagut iniciatives encaminades l'elaboració de treballs interdisciplinaris que posen en comú els resultats obtinguts a la llum d'enfocaments històrics i sociològics compartits (Valenzuela *et al.*, 2011).

### *Els agents de la recerca*

A Catalunya, la recerca sobre el món ibèric, sobre els seus precedents immediats i sobre el procés de romanització que el va seguir és desenvolupada per una gran diversitat d'actors, que formen una xarxa molt densa. Una part important del treball és desenvolupat pels grups de recerca consolidats de les diferents universitats catalanes, que sovint tenen un marc d'actuació més ampli.

A la Universitat de Barcelona cal esmentar el Grup de Recerca d'Arqueologia Clàssica, Protohistòrica i Egípcia (GRACPE) i el Grup de recerca en Arqueologia Protohistòrica (GRAP); a la Universitat Autònoma de Barcelona, el Grup d'Arqueologia de la Ciutat i del Paisatge (ACP), que s'orienta sobretot vers els problemes de la romanització i l'antiguitat clàssica; a la Universitat de Lleida, el Grup d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga (GRAPHIA); a la Universitat de Girona, el Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria (LAP), i a la Universitat Pompeu Fabra, el Grup de Recerca del Laboratori d'Arqueologia (GRLA).

Un altre instrument fonamental de la recerca sobre el període que ens ocupa és el Museu d'Arqueologia de Catalunya, amb les seves diferents seus, algunes de les quals estan directament vinculades a jaciments ibèrics. Els casos més evidents són els de les seus d'Ullastret i d'Olèrdola, a través de les quals s'ha efectuat el treball dels darrers anys en aquests jaciments. La seu de Girona ha impulsat sobretot la recerca al Mas Castellar de Pontós, i la de Barcelona les excavacions al Molí d'Espígol (Tornabous) i el Castellet de Banyoles (Tivissa), l'un i l'altre de primer ordre des del punt de vista científic.

A tot això cal afegir l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), amb seu a Tarragona, que té un programa anomenat «Arqueologia de la Protohistòria de la Mediterrània Occidental», en el marc del qual s'han realitzat interessants treballs a la zona del curs inferior de l'Ebre. Hi ha, finalment, nombrosos municipis que han tingut un paper molt important d'impuls de la recerca i de conservació de les restes de jaciments. No és possible esmentar-los tots, de manera que em limito a recordar alguns casos molt destacats. L'Ajuntament de Calafell, per exemple, ha donat un suport econòmic sistemàtic durant trenta anys als treballs d'excavació del poblat d'Alorda Park, a la reconstrucció i la museïtzació de les restes i a la celebració i la publicació dels col·loquis internacionals d'arqueologia que s'hi celebren bianualment. L'Ajuntament de Tivissa ha col·laborat en els treballs d'excavació al castellet de Banyoles, i el mateix es pot dir de l'Ajuntament de Cerdanyola en relació amb el Turó de ca n'Oliver, on ha tingut un paper decisiu, o de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet pel que fa al poblat Puig Castellar, tant per l'excavació com per la consolidació i la restauració parcial de les restes.

Cal mencionar igualment el paper de certes associacions culturals que tenen l'arqueologia entre els seus objectes d'interès. Entre altres, es pot esmentar el Centre d'Estudis Lacetans (CEL), que, a més d'altres actuacions, ha tingut un paper important en l'excavació del poblat ibèric dels Estinclells (Verdú), o

la Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Finalment, no es pot oblidar que algunes de les empreses dedicades a la realització de treballs de camp –dissortadament, no totes– no limiten la seva activitat a la mera realització dels treballs que els són encomanats, sinó que realitzen una veritable explotació científica de les dades recuperades. Cal incloure-les, per tant, amb tota propietat dins del teixit, com es pot veure molt dens, d'entitats implicades en la recerca sobre el món ibèric al nostre país.

Els diferents grups i institucions que he esmentat impliquen l'existència d'un capital humà important, que permet una recerca intensa i de qualitat. Comptem amb bons tècnics d'excavació, amb especialistes sobre els diferents tipus de materials arqueològics i arqueobiològics i amb bons coneixedors de les diferents tècniques d'estudi, dels sistemes d'informació geogràfica a l'arqueometria. Això no vol dir, tanmateix, que el nostre sistema de recerca permeti utilitzar de manera eficient tot aquest potencial humà. Deixant de banda la greu situació econòmica que hi ha en el moment de redactar aquestes ratlles –que encara voldríem creure que és conjuntural–, hi ha aspectes organitzatius que en dificulten l'eficiència. El primer és la concepció a vegades excessivament burocràtica dels grups de recerca, de manera que hi ha professionals, sovint excel·lents, que no en poden formar part, si més no oficialment, perquè no treballen en centres de recerca reconeguts com a aitals (sovint es guanyen la vida en l'activitat privada). Aquesta burocràcia obsoleta és un llast del qual caldria alliberar-se, passant a un sistema d'avaluació fonamentat estrictament en el *curriculum vitae* i les aportacions científiques reals, no en la posició acadèmica, que massa sovint, encara que sigui dur haver-ho de dir, no és garantia de solvència investigadora. El segon té a veure amb la ineficàcia del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, que viu des de fa molts anys una situació de paràlisi que no s'ha d'atribuir als professionals que hi treballen sinó als responsables polítics, entre els quals cal incloure els directors generals de patrimoni i els subdirectors escollits per ells. Només així es pot explicar que, trenta anys llargs després de la fundació d'aquest servei, no es compti amb un sistema unificat d'inventari i quantificació de materials arqueològics, o amb un protocol de registre únic de les excavacions. Però encara caldria afegir-hi la manca d'interès per promoure una actualització constant dels projectes de recerca en què s'incloguin les intervencions programades, i que són condició necessària per a la concessió del permís d'excavació. En tant que responsable del patrimoni arqueològic del país, el Servei d'Arqueologia hauria de ser el pal de paller entorn del qual s'organitzés



una programació coherent de la recerca. No l'ha estat ni, dissortadament, sembla que l'hagi de ser en el futur.

### *L'estat del coneixement*

La multiplicació de dades que he mencionat més amunt ha donat peu a avenços important en el coneixement històric dels ibers. En els darrers anys, la línia interpretativa dominant ha estat un enfocament a escala macro en l'estudi dels processos de canvi sociocultural (Sanmartí, 2004, 2009a i 2010), basat sobretot en el materialisme cultural de Marvin Harris i en els models evolucionistes que s'hi fonamenten, però que tenen en compte de manera constructiva les crítiques que li han estat adreçades des del marxisme estructuralista i altres fonts teòriques (Johnson i Earle, 2000). Aquest enfocament ha proposat de veure el període ibèric com una etapa de transició entre les societats de petita escala, ancorades en el mode de producció domèstic, i les societats complexes, caracteritzades per un gran creixement de l'economia política, fins a la constitució, a partir del segle IV aC, de societats estratificades de tall netament estatal i sovint –encara que no necessàriament– amb característiques plenament urbanes. Amb això es trencava netament amb les visions primitivistes tradicionals de la nostra historiografia –les de Bosch-Gimpera i Serra-Ràfols, per exemple, derivades en bona part de Schulten, que tampoc no havien estat revisades a fons per Tarradell o Maluquer de Motes– i que de vegades encara perduren, sobretot entre els estudiosos de l'època romana.

Pel que fa a la naturalesa d'aquestes formacions polítiques, es tracta lògicament d'estats arcaics, de base agrària (Johnson i Earle, 2000), d'una complexitat administrativa relativament reduïda, però fonamentats en l'existència de desigualtats institucionalitzades i legitimades ideològicament. Un dels indicis més clars de l'existència d'una ideologia legitimadora és el nombre extraordinàriament reduït de sepultures, que fa pensar que la deposició de les restes sota terra estava reservada al ritual funerari d'una estricta minoria de la població, la qual, a jutjar per les ofrenes funeràries documentades, devia correspondre a l'elit de la societat. Quant a l'estructura del poblament, ja hem indicat més amunt l'existència de tres territoris polítics a la costa de Catalunya, presidits respectivament per tres grans nuclis de categoria urbana (Ullastret, Burriac i Tarragona), per sota dels quals hi havia una constel·lació d'assentaments de diversos ordres de grandària. Aquesta estructura jeràrquica, amb tres o més nivells de grandà-

ria, és considerada sovint com a característica dels estats. De tota manera, les dades disponibles per a la Catalunya central i occidental suggereixen l'existència d'una forma d'organització diferent. Segurament tenia també un caràcter estatal, segons es dedueix de l'existència de la institució monàrquica entre els ilergets i d'altres indicis de desigualtat institucionalitzada, com, precisament, el nombre extremadament reduït de sepultures. Ara bé, hi ha indicis, com ja s'ha dit, que permeten pensar en una forma d'organització estatal de tipus heteràrquic, en què el poder es reparteix d'una forma diferent, menys centralitzada, tal com s'esdevé en alguns estats africans moderns (Sanmartí, 2010). Més concretament, es pot esmentar l'absència –si més no amb les dades actuals– de grans nuclis de població comparables amb els de la costa, el caràcter dual de la monarquia ilergeta, l'existència d'un *concilium* on possiblement hi havia diferents partits, basats segurament en relacions clientelars, i amb poder per depositar el monarca, tal com s'esdevingué en el cas de Mandoni.

Les variables fonamentals en aquests models interpretatius són la demografia –en particular en relació amb la capacitat de càrrega dels territoris–, la tecnologia, o més aviat el canvi tecnològic, també en relació amb la capacitat productiva, l'estratificació social i la institucionalització. En alguna mesura, la necessitat d'obtenir dades sobre aquestes variables ha orientat la recerca i ha produït el procés típic de retroalimentació de l'activitat científica: un increment significatiu de dades des dels anys vuitanta va provocar l'aparició de noves interpretacions teòricament informades, les quals a la vegada generen la necessitat de noves dades, o bé susciten visions discrepants, que també comporten sovint la cerca de nova documentació. No estic suggerint amb això que tota la recerca de camp que es fa estigui teòricament motivada i orientada –només cal pensar en l'important nombre d'excavacions preventives i d'urgència, que obeeixen a raons ben diferents–, però sí que hi ha un cert nombre de projectes concebuts i executats d'aquesta manera, i aquesta retroalimentació és ben visible en la temàtica canviant de les reunions científiques.

Naturalment, l'enfocament que he descrit és netament materialista, modernista i científista, admet l'existència de regularitats interculturals per tal d'elaborar models hipotètics empíricament verificables i contrasta, per tant, en bona mesura amb les orientacions teòriques postmodernes, netament anticientífistes, antievolucionistes i particularistes, que han tingut un cert predicament en l'acadèmia madrilenya (Uriarte, 2001) i, fins a cert punt, al País Valencià (Vives-Ferrándiz, 2005), però no gaire a Catalunya. Personalment penso que

no han ofert una alternativa realment operativa al plantejament evolucionista que he esmentat abans. Amb tot, cal reconèixer a la crítica postmoderna que hagi afavorit una reflexió sobre alguns dels perills dels models d'arrel evolucionista, en particular la possibilitat de caure en un cert funcionalisme que ignori el paper dels individus i del conflicte social en els processos de transformació sociocultural. En termes generals, però, crec que no ha estat així, i que les interpretacions actuals sobre el canvi sociocultural en el període que ens ocupa combinen en un grau adequat el pes dels problemes lligats a la subsistència amb el conflicte social, la ideologia i l'agència individual, de manera que constitueixen un discurs veritablement històric.

Una segona conseqüència dels enfocaments que posen en valor els processos interns de transformació social és la ruptura amb la idea que la complexitat sociocultural és conseqüència exclusiva del contacte amb els grecs i els fenicis establerts a l'extrem occident, tal com defensaven Joan Maluquer de Motes o Miquel Tarradell, que a *Les arrels de Catalunya* titulava el capítol sobre els ibers «Catalunya, satèl·lit del món clàssic» (Tarradell, 1982, p. 237). Això no significa, evidentment, que es negui el paper del contacte amb els pobles anomenats (potser mal anomenats) «colonitzadors» en les profundes transformacions experimentades per les societats indígenes entre el segle VII aC i el segle III aC, però es tendeix a emfasitzar la interdependència entre les diferents societats –incloses les «coloniales»– i la incorporació selectiva de trets culturals forans per part de les comunitats indígenes en funció de les estratègies de control social per part de les elits. Sota aquesta perspectiva, per exemple, les variacions en el volum, la naturalesa i fins i tot la procedència de les ceràmiques importades per les comunitats ibèriques s'explicaria tant per la demanda conscient i selectiva d'aquestes elits, condicionada a la vegada per les diferents conjuntures socials, com per l'oferta dels grecs o els púnics (Sanmartí, 2009b). Aquestes idees han conduït a analitzar a fons les formes de comensalitat i la seva evolució en relació amb les transformacions de la societat (Sardà, 2008; Sanmartí *et al.*, 2009), seguint una línia iniciada fa anys en l'arqueologia nord-americana (Dietler, 1990, 1999). Igualment, nocions com *hel·lenització* o *punicització* –en el sentit d'assimilació a la cultura grega o púnica, guiada per un afany d'emulació de formes culturals considerades superiors per part de les poblacions locals– han estat àmpliament abandonades en favor d'interpretacions que veuen la incorporació de certs trets culturals forans –grecs, púnics o altres– com una estratègia de distinció de les elits ibèriques en relació amb la població subordinada. Així ha estat interpreta-

da, per exemple, la importació i la imitació local de vasos culinaris propis del món grec i púnic –però totalment absents en el repertori indígena tradicional–, que han estat vistos com un indicatiu de la creació d'una cuina de classe (Sanmartí, en premsa).

Finalment, i atesa la vitalitat dels estudis de gènere en l'arqueologia catalana dels darrers vint anys, no pot sorprendre l'existència d'alguns treballs importants sobre aquesta problemàtica, amb enfocaments arrelats en l'anomenada teoria feminista (Curià, Masvidal i Picazo, 2000; González Marcén, Montón i Picazo, 2005). En conjunt, però, les seves aportacions encara són reduïdes en relació amb el gran potencial de generació de coneixement d'aquests enfocaments.

### *Difusió i divulgació*

La difusió de la recerca arqueològica compta al nostre país amb instruments importants, encara que millorables, tant en l'aspecte quantitatiu com qualitatiu.

Pel que fa als departaments universitaris, cal esmentar en particular les seves revistes, sobretot *Pyrenae*, de la Universitat de Barcelona, *Revista d'Arqueologia de Ponent* (RAP), de la Universitat de Lleida, i *Cota Zero*, vinculada a la Universitat de Vic, però nascuda com a iniciativa totalment privada l'any 1985 gràcies a l'entusiasme de Walter Cruells i Miquel Molist. L'una i l'altra tenen un enfocament generalista dins l'àmbit de la prehistòria i l'antiguitat, però el món ibèric i la protohistòria en general hi solen tenir una presència més o menys important, sobretot, en els darrers anys, a RAP. Totes dues figuren en el nivell B de la Clasificación Integrada de Revistas Científicas (CIRC); quant a la classificació de revistes de ciències socials i humanitats elaborada per la Generalitat de Catalunya (CARHUS), *Pyrenae* hi consta en el nivell A i RAP en el nivell C. Quant a *Cota Zero*, també ha mantingut un plantejament generalista, amb una certa preferència pels períodes prehistòrics i una forta incidència dels dossiers sobre temes monogràfics, sovint de caràcter teòric o metodològic. El món ibèric, però, també hi ha tingut una certa presència, especialment en el número 10, de 1994. Està inclosa en el nivell C tant del CIRC com del CARHUS. Cal afegir-hi *Estrat Crític: Revista d'Arqueologia*, de la Universitat Autònoma de Barcelona, que té la particularitat d'haver ser impulsada i escrita pels estudiants. En els cinc números publicats fins al moment l'estudi del món ibèric hi té una

presència força reduïda, la qual cosa reflecteix probablement l'escassa dedicació de la UAB a aquest aspecte de la recerca; la revista està avaluada en el nivell C del CIRC.

La Universitat de Barcelona compta també amb una col·lecció de monografies, «Arqueo Mediterrània», que ha publicat sobretot –però no exclusivament– treballs dedicats a la protohistòria i el món ibèric, a més de les actes de sis de les set reunions internacionals d'arqueologia de Calafell celebrades fins al moment, també dedicades molt majoritàriament a l'estudi del món ibèric. Les universitats de Girona i de Tarragona no tenen cap revista especialitzada en arqueologia i món antic. Amb tot, des de 2001 el Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Girona ha publicat diversos treballs monogràfics sobre les excavacions a la muntanya de Sant Julià de Ramis i sobre el poblament ibèric i la romanització a les comarques de Girona. Quant a la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, publica de forma eventual la sèrie *Citerior. Arqueologia i Ciències de l'Antiguitat*, que sovint inclou treballs sobre el període que ens ocupa i està classificada en el grup D del CIRC.

El Museu d'Arqueologia de Catalunya (MAC) ha estat i continua essent una institució fonamental en la recerca arqueològica i la difusió dels resultats científics. Actualment conserva dues revistes: *Empúries* (abans *Ampurias*), dedicada als estudis sobre el món clàssic, i *Cypsela*, on es publiquen treballs de prehistòria i protohistòria. Totes dues mantenen un nivell de qualitat elevat i em sembla incomprendible que estiguin situades en el nivell C del CIRC i del CARHUS.<sup>5</sup> Cal afegir a les dues revistes les monografies publicades per les diferents seus del museu, que han publicat un nombre important de treballs d'excavació en jaciments de gran importància per al període que ens ocupa (Tornabous, Olèrdola, Mas Castellar de Pontós, Illa d'en Reixac, Sant Martí d'Empúries, Agullana, Roses, les necròpolis tumulàries del Baix Aragó), a més de diversos col·loquis sobre temàtiques específiques (hàbitat i territoris protohistòrics, necròpolis d'incineració).

A més de les publicacions vinculades al MAC, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya publica també les col·leccions «Excavacions Arqueològiques a Catalunya», «Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya» i «Anuaris d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya», que han

5. Excepte, en el cas d'*Empúries*, per la manca de regularitat d'aparició.

---

JOAN SANMARTÍ

permès la difusió d'un gran nombre d'intervencions efectuades des de la restauració de l'autogovern català. També publica la revista *Tribuna d'Arqueologia*, que inclou resums de projectes o d'intervencions en jaciments de cronologies diverses.

Pel que fa a l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, no publica cap revista, però compta amb dues sèries monogràfiques («Documenta» i «Hic et nunc»), que inclouen treballs dedicats total o parcialment a l'estudi de la protohistòria i el món ibèric.

A tot això cal afegir encara les publicacions patrocinades per entitats locals i museus comarcals. No les podem esmentar totes, però cal destacar per la seva regularitat d'aparició i la qualitat dels treballs publicats la revista *Laietània* (classificada en el grup C del CIRC), publicada pel Museu Comarcal del Maresme-Mataró, i els *Quaderns d'Arqueologia i Història* (classificada en el grup C del CIRC), publicats pel Museu d'Història de Barcelona. Un cas particular és el del *Butlletí Arqueològic* de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense, una associació cultural de caràcter totalment privat; tot i estar dedicat preferentment a la publicació de treballs sobre l'antiguitat clàssica, també ha inclòs sovint treballs de prehistòria i protohistòria. Està classificada en el grup D del CIRC. També cal recordar les diferents contribucions dels col·loquis internacionals d'arqueologia de Puigcerdà, organitzats per l'Institut d'Estudis Ceretans, entre les quals el que va ser dedicat a l'estudi del món ibèric als Països Catalans, l'any 2003.

El panorama es completa amb altres revistes o col·leccions de monografies de caràcter encara més general, però que poden contenir, amb regularitat molt desigual, treballs dedicats a l'arqueologia, la prehistòria i el món antic. En són bons exemples el *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, la *Miscel·lània Penedesenca* editada per l'Institut d'Estudis Penedesencs, els *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, els *Estudis del Baix Empordà*, la revista *Lauro* del Museu de Granollers, la revista *Arraona* dels Museus d'Art i d'Història de Sabadell, la revista *Ausa* del Patronat d'Estudis Osonencs i la col·lecció «Treballs del Museu de Granollers», entre altres.

No podem cloure aquest treball sense mencionar les publicacions que lamentablement han desaparegut, en concret *Ilerda*, publicada durant molts anys per l'Institut d'Estudis Ilerdenses, i *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*. La primera es va deixar de publicar a partir de 1999, i el darrer número de la segona va aparèixer l'any 2005.

Malgrat que hi ha llums i ombres, em sembla evident que, en conjunt, es pot parlar d'un balanç positiu, en el sentit que una part important de la recerca realitzada s'ha difós a un nivell acceptable. No es pot amagar, però, que hi ha un nombre considerable de treballs d'excavació i de prospecció que no han estat publicats al nivell que mereixen, atès el seu interès científic i el volum de la inversió que hi ha estat realitzat, i això és un dèficit important. Es tracta sovint d'intervencions programades, que formen part de programes de recerca, però també hi ha un nombre probablement superior d'intervencions d'urgència o preventives que no han estat objecte de publicació. Treure a la llum tota aquesta documentació –que hauria de tenir la forma de monografia en el cas de les més importants– és una assignatura pendent del nostre sistema de recerca, i des del meu punt de vista hauria de ser un dels seus objectius prioritaris. Dit d'una altra manera, entenc que no es pot seguir acumulant dades que romanen inèdites, i que els treballs de camp s'han de reduir al mínim indispensable mentre no s'hagi publicat el que està pendent. Naturalment, un altre problema és la gran dispersió de les publicacions en monografies i revistes d'entitat i exigència de qualitat variables, però això, en definitiva, és la conseqüència segurament inevitable d'una tradició d'activitat cultural a escala local i comarcal que, en definitiva, ha estat i encara és un dels actius del nostre país. En canvi, em sembla un dèficit del nostre sistema de recerca que cap de les revistes d'arqueologia / prehistòria / món antic (excepte *Aula Orientalis*, dedicada específicament a temes del Pròxim Orient antic) estigui inclosa en l'*Art & Humanities Citation Index*, o en els grups A del CIRC i del CARHUS. Evidentment, es pot fer una recerca eficient sense disposar de cap publicació d'aquest tipus, i crec que aquest és precisament el nostre cas, però també penso que l'esforç per assegurar l'excel·lència de les nostres publicacions encara té força camp per córrer, i que l'accés d'algunes a les millors qualificacions nacionals i internacionals ha de ser una fita del nostre sistema de recerca.

Pel que fa a la divulgació, crec que en termes generals funciona prou bé en tots els nivells, des de l'alta divulgació fins a la que s'adreça al grup públic i als escolars. Pel que fa al primer, comptem amb una síntesi recent (Sanmartí i Santacana, 2005) –però que afortunadament envellaix ràpidament–, que s'adreça a públic no especialitzat de nivell universitari, inclosos els estudiants d'història. Tampoc vull oblidar el paper de la *Catalan Historic Review*, editada per l'Institut d'Estudis Catalans i que té per objectiu estendre el coneixement internacional de la història de Catalunya; en el seu número 2 ha inclòs un article de síntesi sobre els ibers (Sanmartí, 2009a). Hi ha molts altres treballs de caràcter molt

divers, i seria impossible donar-ne una llista completa. Valguin com a exemples el treball recent de Joan Santacana i Joan Duran sobre la cuina dels ibers (Santacana i Duran, 2012) i el viatge il·lustrat a la cultura ibèrica de Francesc Gracia i Gloria Munilla, amb l'excel·lent il·lustració de Francesc Riart i Oriol Garcia (Gracia i Munilla, 2000). Més enllà, però, de la producció bibliogràfica, cal recordar que els museus, en general, compleixen les seves funcions, començant pel Museu d'Arqueologia de Catalunya, no solament amb l'exposició de materials a les seves seus, sinó també amb la ruta dels ibers, que ha tingut un paper important per donar a conèixer els jaciments ibèrics més importants. Altres museus locals i comarcals han estat també a l'alçada. Per exemple, el Museu de la Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet, que exposa els materials del Puig Castellar, però també manté el jaciment en condicions i hi organitza jornades divulgatives per a públic escolar. Un cas singular és el de la ciutadella de Calafell, un jaciment excavat a partir de 1983 i que ha estat parcialment reconstruït i museïtzat per facilitar la comprensió de l'arquitectura i de la tecnologia utilitzada pels ibers. De forma més limitada, però de manera eficient de cara als visitants, s'han fet algunes reconstruccions als poblats del Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet) i dels Estinclells (Verdú). Es podrien esmentar moltes iniciatives, però les que hem citat són suficients per mostrar que hi ha una infraestructura divulgativa correcta, que permet una aproximació a la cultura ibèrica seriosa i adequada als diferents nivells de formació i coneixement.

#### UN BREU BALANÇ I PERSPECTIVES

Les pàgines anteriors deixen clar que l'estat del coneixement sobre el món ibèric ha assolit nivells comparables amb els de la resta de civilitzacions protohistòriques europees, que la recerca compta amb un nucli important de professionals competents i amb especialistes ben formats per a l'estudi dels diferents tipus de materials i l'anàlisi de les dades macroespacials, que hi ha una discussió teòrica que orienta, almenys en part, la recerca, i que comptem amb mitjans considerables per a la difusió dels resultats. I això es pot dir de Catalunya, però també de la resta de territoris on es va desenvolupar històricament la cultura ibèrica.

Les línies de futur són diverses. La més evident és potser la necessitat de treure a la llum la gran massa de dades que romanen inèdites o insuficientment publicades. Això, però, hauria d'anar acompanyat de la normalització dels sistemes de registre i quantificació, per tal que la informació fos sempre comparable,



i, idealment, de la creació de bases de dades unificades, públiques i accessibles sota determinades condicions. També crec necessària una reflexió conjunta sobre l'estat del coneixement i les prioritats que en deriven, per tal d'optimitzar la inversió d'uns recursos minvants. Cal confiar que el Pla de Recerca recentment elaborat per la Subcomissió de Recerca d'Arqueologia i Paleontologia de Catalunya permetrà avançar en aquesta direcció. Personalment, també esperaria veure créixer el nombre d'estudis de gènere, així com les anàlisis de les estructures de parentiu en el marc dels models de canvi sociocultural. I també crec que, en la mesura del possible, cal millorar significativament el coneixement sobre els jaciments urbans i sobre les perifèries immediates de molts assentaments. Penso, finalment, que és imprescindible reforçar els equips estables de recerca donant-hi entrada sense reserva als investigadors que acreditin la seva capacitat per formar-ne part, independentment del seu lloc de treball i la seva posició acadèmica, i que és necessari generalitzar els comitès externs de lectura i avaluació de les revistes i les sèries monogràfiques, per tal d'aconseguir que un nombre significatiu de capçaleres siguin sinònim de qualitat.

#### BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, N. (1999). *De la llavor a la farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya occidental*. Lattes: CNRS (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 4).
- ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; FERRER, Conxita; MORER, Jordi; POU, Josep; AULA, Oriol (2006). «Noves intervencions arqueològiques a l'assentament fortificat ilerget dels Estinçells (Verdú, Urgell)». *Tribuna d'Arqueologia 2003-2004*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 95-111.
- ASENSIO, David; CELA, Xabier; JORNET, Rafel; LÓPEZ, Daniel; MORER, Jordi (2008a). «El jaciment protohistòric del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès): un nucli d'acumulació d'excedents agrícoles a la Cossetània (segles VII-III aC)». *Tribuna d'Arqueologia 2007*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 123-126.
- ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; FERRER, Conxita; MORER, Jordi; POU, Josep; CHOREN, Jordi; CALDUCH, Noèlia (2008b). «L'hàbitat i el camp de sitges ibèric de Sant Esteve d'Olius (Olius, Solsonès): un nucli d'activitats econòmiques especialitzades del segle III aC a la Catalunya interior». *Tribuna d'Arqueologia 2007*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 149-168.

- ASENSIO, David; FRANCÈS, Joan; FERRER, Conxita; GUÀRDIA, Marc; SALA, Òscar (2000). «Resultats de la campanya de 1998/1999 i estat de la qüestió sobre el nucli laietà del turó de ca n'Olivé (Cerdanyola, Vallès Occidental)». *Pyrenae*, 31-32, p. 163-199.
- ASENSIO, David; MORER, Jordi; POU, Josep; SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (2005). «Evidències arqueològiques del procés d'emergència d'élites aristocràtiques a la ciutadella ibèrica d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)». A: MERCADAL, Oriol (ed.). *Món ibèric als Països Catalans. XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Vol. I. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 597-613.
- BELARTE, Maria Carme; NOGUERA, Jaume (2007). *La necròpolis protohistòrica de Santa Madrona (Riba-roja d'Ebre, Ribera d'Ebre)*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica (Hic et Nunc; 2).
- BELLÓN RUIZ, Juan Pedro; GARCÍA FERNÁNDEZ, Francisco José (2009). «Pueblos, culturas e identidades étnicas en la investigación protohistórica de Andalucía, I; de la Restauración a la Guerra Civil». A: WULFF ALONSO, Fernando; ÁLVAREZ MARTÍ-AGUILAR, Manuel (coord.). *Identidades, culturas y territorios en la Andalucía prerromana*. Màlaga: Universidad de Màlaga; Sevilla: Universidad de Sevilla.
- BENET, Cristina; BURÉS, Lourdes; CARRETÉ, Josep Maria; FÀBREGA, Xavier; MACIAS, Josep Maria; REMOLÀ, J. Anton (1992). «Intervenció arqueològica en els assentaments ibero-romans de l'Albornar (Baix Penedès)». *Revista d'Arqueologia de Ponent* (1992), 2, p. 155-175.
- BERMÚDEZ, Xavier (2005). «El territori ilerget oriental: evolució del poblament i definició de fronteres». A: *Mon Ibèric als Països Catalans. Homenatge a Josep Barberà. Actes del XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans. Vol. 1, p. 497-512.
- BONET, Helena; MATA, Consuelo (2008). «Las cerámicas ibéricas. Estado de la cuestión». A: BERNAL CASASOLA, Darío; RIBERA I LACOMBA, Albert (ed.). *Cerámicas hispanorromanas. Un estado de la cuestión*. Cadis: Universidad de Cádiz, p. 147-169.
- BOSCH-GIMPERA, Pere (1915). *El problema de la cerámica ibérica*. Madrid: Museo Nacional de ciencias Naturales (Memorias de la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas; 7).
- (1932). *Etnología de la Península Ibérica*. Barcelona: Alpha.
- BURCH, Josep; NOLLA, Josep Maria; SAGRERA, Jordi (2010). «L'oppidum ibérique de Sant Julià de Ramis». A: TRÉZINY, H. (ed.). *Grecs et indigènes de*

- la Catalogne à la Mer Noire*. París: Errance (Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine; 3), p. 119-127.
- BURJACHS, Francesc; BLECH, Michael; MARZOLI, Dirce; JULIÀ, Ramon (1999). «Evolución del paisaje vegetal en relación con el uso del territorio en la Edad del Hierro en el EN de la Península Ibérica». A: BUXÓ, Ramon; PONS, Enriqueta. *Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'edat del Ferro de l'Europa Occidental: de la producció al consum*. Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya (Sèrie Monogràfica; 18), p. 31-42.
- BURJACHS, Francesc; SCHULTE, Lothar (2003). «El paisatge vegetal del Penedès entre la prehistòria i el món antic». A: GUITART, Josep; PALET, Josep Maria; PREVOSTI, Marta (ed.). *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 249-254.
- CARO BAROJA, Julio. (1946). *Los pueblos de España. Ensayo de etnología*. Barcelona: Barna.
- CEBRIÀ, Artur; MURO, Ignacio; RIU, Eduard (1991). «La arqueología y la prehistoria en el siglo XIX: actitudes y conflictos científico-sociales en la Cataluña de la Restauración». A: *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua en España : siglos XVIII-XX (Congreso internacional, Madrid 13-16 diciembre 1988)*. Madrid: Ministerio de Cultura, p. 79-84.
- CELA, Xabier (1994). «La cerámica ibérica a torno en el Penedès». *Pyrenae*, 25, 151-180.
- CELA, Xabier; ADSERIAS, Maria; REVILLA, Víctor (2003). «El "oppidum" ibérico de Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès)». A: A GUITART, Josep; PALET, Josep Maria; PREVOSTI, Marta (ed.). *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 255-264.
- CONDE, Maria Josep (1992). «Una producció ceràmica característica del món ibèric tardà: el "kalathos"». *Fonaments*, 9, 117-170.
- (1998). «Estado actual de la investigación sobre la cerámica ibérica pintada de época plena y tardía». *Revista de Estudios Ibéricos*, 3, p. 299-335.
- COSTA Y MARTÍNEZ, Joaquín (1891-1895). *Estudios ibéricos (La servidumbre entre los iberos. Litoral ibérico del Mediterráneo en el siglo VI-V antes de Jesucristo)*. Madrid: Tipografía de San Francisco de Sales.

- CURIÀ, Elisenda, MASVIDAL, Cristina; PICAZO, Marina (2000). «Desigualdad política y prácticas de mantenimiento de la vida en Iberia Septentrional». *Arqueología Espacial*, 22, p. 107-222.
- DE HOZ, Javier (1993). «La lengua y escritura ibéricas y las lenguas de los iberos». *Lengua y Cultura en la Hispania Prerromana. Actas del V coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica*. Salamanca, p. 635-666.
- DEL AMO, Mariano (1970). «La cerámica campaniense de importación y las imitaciones campanienses de Ibiza». *Trabajos de Prehistoria*, 27, p. 201-244.
- DE NICOLÁS, Joan; CONDE, Maria Josep (1993). *La Ceràmica ibèrica pintada a les illes Balears i Pitiüses*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis (Recerca; 3).
- DIETLER, Michael (1990): «Driven by drink: the role of drinking in the political economy of and the case of early Iron Age France». *Journal of Anthropological Archaeology* [Orlando: Academic Press], 9, p. 352-406.
- (1994). «“Our ancestors the Gauls”: archaeology, ethnic nationalism, and the manipulation of Celtic identity in modern Europe». *American Anthropologist*, 96(3), p. 584-605.
- (1999). «Rituals of commensality and the politics of state formation in the “princely” societies of early Iron Age Europe». A: RUBY, Pascal. *Les princes de la Protohistoire et l'émergence de l'État*. Actes de la table ronde internationale de Naples. Nàpols: Centre Jean Bérard; Roma: École Française, p. 135-152.
- FERRER, Conxita; GARCIA TARGA, Joan; MORER DE LLORENS, Jordi; RIGO JOVELLS, Antoni (2003). «Fondo del Roig (Cunit). Un nucli camperol ibèric de la Cossetània». A: GUITART, Josep, PALET, Josep Maria i PREVOSTI, Marta (ed.). *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 339-348.
- FERRER, Joan (2013). «Los problemas de la hipótesis de la lengua ibérica como lengua vehicular». *y Estudios de Lenguas Epigrafía Antiguas - ELEA*, 13, p. 115-158.
- GARCIA, Joaquim (1993). *Turó dels Dos Pins: necròpolis ibèrica*. Sabadell: AUSA.
- GONZÁLEZ MARCÉN, Paloma; MONTÓN, Sandra; PICAZO, Marina (2005). «Movilidad y vida cotidiana: la construcción del espacio doméstico en las comunidades de la prehistoria reciente del nordeste de Iberia». A: GONZÁLEZ

- MARCÉN, Paloma; MONTÓN, Sandra; PICAZO, Marina (ed.). *Dones i activitats de manteniment en temps de canvi*. Bellaterra, p. 135-161.
- GRACIA, FRANCISCO; MUNILLA, Gloria (2000). *El Llibre dels ibers: viatge il·lustrat a la cultura ibèrica*. Barcelona: Signament.
- JOHNSON, Allen W.; EARLE, Timothy (2000). *The evolution of human societies*. Stanford: Stanford University Press.
- JUNYENT, Emili (1974). «Acerca de la cerámica de barniz rojo aparecida en el área ilergeta». *Pyrenae*, 10, p. 109-133.
- JUNYENT, Emili; LÓPEZ, Joan B.; MOYA, Andreu; TARTERA, Enric (2009). «L'accés fortificat i les portes en el sistema defensiu de la fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 19, p. 307-334.
- JUNYENT, Emili; MOYA, Andreu (2011). «Els fossats de la Fortalesa dels Vilars d'Arbeca (Catalunya, Espanya)». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 21, p. 93-120.
- LÓPEZ REYES, Dani (2004). «Primers resultats arqueobotànics (llavors i fruits) al jaciment protohistòric del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès)». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 14, p. 149-177.
- MALUQUER DE MOTES, Joan (1966). *El impacto colonial griego y el comienzo de la vida urbana en Cataluña*. Barcelona: CSIC.
- (1973). «Rodis i focus a Catalunya». A: *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*. Barcelona: Ariel, p. 221-239.
- (1982). «Problemática histórica de la cultura ibérica». A: *XVI Congreso Nacional de Arqueología (Murcia, 1981)*. Saragossa: Universidad de Zaragoza, p. 29-49.
- MARTÍN, Aurora (1978). «La ceràmica decorada amb pintura blanca de les comarques costeres del NE de Catalunya». *Cypsela*, II, p. 145-160.
- (2008). «Una tomba excepcional de la necròpolis del Puig de Serra (conjunt ibèric d'Ullastret), Serra de Daró, Baix Empordà». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 49, p. 251-268
- MARTÍN, Aurora; BUXÓ, Ramon; LÓPEZ, Joan; MATARÓ, Montserrat (1999). *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*. Ullastret: Museu d'Arqueologia de Catalunya. (Monografies d'Ullastret; 1)
- MARTÍN, Aurora; PLANA MALLART, Rosa (2001). «El nord-est català en època ibèrica i l'entitat territorial de l'“oppidum” d'Ullastret». A: MARTÍN, Aurora; PLANA MALLART, Rosa (ed.). *Territori polític i territori rural durant l'Edat del Ferro a la Mediterrània occidental. Actes de la Taula Rodona*

- d'Ullastret, 2000*. Ullastret: Museu d'Arqueologia de Catalunya. (Monografies d'Ullastret; 2)
- MARTÍN, Aurora; CASAS, Sandra; CODINA, Ferran; MARGALL, Joan; DE PRADO, Gabriel (2004). «La zona 14 de l'«oppidum» del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Un conjunt arquitectònic dels segles IV i III aC». *Cypsela* [Girona], 15, p. 265-284.
- MARTÍN, Aurora; GENÍS, Maria Teresa (1993). «Els jaciments ibèrics del Puig de Serra (Serra de Daró). Segles VI-IV aC». *Estudis del Baix Empordà*, 12, p. 5-48.
- MARTÍN, Aurora; PLANA MALLART, Rosa; CODINA, Ferran; GAY, Clément (2008). «El jaciment Camp d'en Gou - Gorg d'en Batlle, un barri periurbà de l'«oppidum» d'Ullastret (Baix Empordà)». *Cypsela*, 17, p. 161-183
- MARTORELL I PEÑA, Francesc (1879). *Apuntes arqueológicos de D. Francisco Martorell y Peña, ordenados por Salvador Sanpere y Miquel, publicados por Don Juan Martorell y Peña*. Barcelona.
- MATA, Consuelo; BONET, Helena (1992). «La cerámica ibérica: ensayo de tipología». *Estudios de Arqueología Ibérica y Romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester*. València: Diputación de Valencia; Servicio de Investigación Prehistórica (Serie de Trabajos Varios del SIP; 89), p. 117-173.
- MATA, Consuelo; DUARTE, Francesc Xavier; GARIBO, Joan; VALOR, Jeroni P.; VIDAL, Xabier (2000). «Las cerámicas ibéricas como objeto de intercambio». *Saguntum, Extra 3: Agricultors, artesans i comerciants. III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric*, p. 389-397.
- MIRET, Magí; SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1988). «La evolución y el cambio de modelo de poblamiento ibérico ante la romanización: un ejemplo». *Los asentamientos ibéricos ante la romanización*. Madrid: Casa de Velázquez, p. 79-88.
- MOLIST, Núria (2009). *La intervenció al sector 01 del Conjunt Històric d'Olèrdola. De la prehistòria a l'etapa romana (campanyes 1995-2006)*. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya (Monografies d'Olèrdola; 2).
- MOREL, Jean-Paul (1981). *La céramique campanienne: les formes*. Roma: École française (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 244).
- MORER DE LLORENÇ, J.; RIGO JOVELLS, Antoni (2003a). «Jaciments ibèrics en el traçat de l'autopista A-16. Noves dades per a l'estudi del poblament de la Cossetània». A: GUITART, Josep; PALET, Josep Maria; PREVOSTI, Marta (ed.). *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Actes del*

- Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 317-326.
- (2003b). «Les Guàrdies (El Vendrell, Baix Penedès). Un assentament metal·lúrgic d'època ibèrica». A: GUITART, Josep; PALET, Josep Maria; PREVOSTI, Marta (ed.). *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 327-338.
- NOGUERA GUILLÉN, Jaume (2002). *Ibers a l'Ebre*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- PELLICER I PAGÈS, Josep Maria (1887). *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región layetana*. Mataró: Establecimiento tipográfico de Feliciano Horta.
- PONS, Enriqueta; ASENSIO, David; FUERTES, Maribel; BOUSO, Mónica (2010). «El yacimiento del Mas castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona): un núcleo indígena en la órbita de la colònia focea de Emporion». A: TRÉZINY, H. (ed.). *Grecs et indigènes de la Catalogne à la Mer Noire*. París: Errance (Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine; 3), p. 105-118.
- PORTILLO, Marta (2006). *La mòlta i triturat d'aliments vegetals durant la protohistòria a la Catalunya oriental*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. [Adreça web: <http://www.tdx.cat/handle/10803/2594>]
- PRINCIPAL, Jordi; ASENSIO, David; SALA, Roger (2012). «L'espai suburbà de la ciutat ilergeta del Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell)». A: BELARTE, Maria Carme; PLANA, Rosa (ed.). *El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l'antiguitat*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica (Documenta; 26), p. 165-182.
- RAMON TORRES, Joan (1995). *Las ánforas púnicas del Mediterráneo central y occidental*. Barcelona: Universitat de Barcelona (Instrumenta; 2).
- RAMON TORRES, Joan; SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David; PRINCIPAL, Jordi (ed.) (1998). *Les façies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*. Barcelona: Universitat de Barcelona (Arqueomediterrània; 2).
- RIERA MORA, Santiago (1995). *Evolució del paisatge vegetal holocè al Pla de Barcelona, a partir de les dades pol·líniques*. Universitat de Barcelona (Tesis Doctorals Microfitxades).
- (2003). «Evolució vegetal al sector de Vilanova-Cubelles (Garraf) en els darrers 3000 anys: processos naturals i transformacions antròpiques d'una pla-

JOAN SANMARTÍ

- na litoral mediterrània». A: GUITART, Josep; Palet, Josep Maria; Prevosti, Marta (ed.). *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 303-312.
- SANMARTÍ-GREGO, Enric (1978). *La ceràmica campaniense de Emporion y Rhode*. Barcelona: Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació Provincial de Barcelona (Monografies Emporitanes; IV).
- (1998). «El te y la magdalena: en busca de la Iberia perdida (Conferencia de clausura)». A: ARANEGUI, Carmen (coord.). *Actas del Congreso Internacional «Los iberos. Principes de Occidente. Estructuras de poder en la sociedad ibérica»*. Barcelona: Fundació La Caixa, p. 447-453.
- (1999). «Bosch Gimpera y la Escuela Catalana de Estudios Ibéricos». A: BLÁNQUEZ PÉREZ, Juan; ROLDÁN GÓMEZ, Lourdes. *La fotografía ibérica a través de la fotografía de principios de siglo. Un homenaje a la memoria*. Madrid: Patrimonio Nacional, p. 109-112.
- SANMARTÍ-GREGO, Enric; BARBERÀ, Josep; COSTA, Felip; GARCIA, Pere (1982). «Les troballes funeràries d'època ibèrica arcaica de la Granja Soley (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occidental, Barcelona)». *Ampurias*, 44, p. 71-103.
- SANMARTÍ, Joan (2000). «Les relacions comercials en el món ibèric». *Saguntum, Extra 3: Agricultors, artesans i comerciants. III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric*, p. 307-328.
- (2004). «From local groups to early states: the development of complexity in protohistoric Catalonia». *Pyrenae*, 35 (1), p. 7-41.
- (2009a). «From the archaic states to romanization: a historical and evolutionary perspective on the Iberians». *Catalan Historical Review* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], 2, p. 9-32.
- (2009b). «Colonial relations and social change in Iberia (seventh to third centuries BC)». A: DIETLER, Michael; LÓPEZ-RUIZ, Carolina (ed.). *Colonial Encounters in Ancient Iberia. Phoenician, Greek and Indigenous Relations*, Chicago: The University of Chicago Press, p. 49-88.
- (2010). «Demografía y cambio socio-cultural: el caso de la Iberia septentrional». *Arqueología Espacial* [Terol: Seminario de Arqueología y Etnología Turolense], 28: *VI Coloquio Internacional de Arqueología Espacial: Arqueología de la Población*, p. 91-108. [BURILLO, Francisco (ed.).]
- (2011). *L'Escola Catalana d'Arqueologia i l'estudi dels ibers*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.



- (en premsa). «Interactions coloniales, cuisine et formes de consommation en Ibérie septentrionale». A ROURE, Réjane (ed.). *Contacts et acculturations en Méditerranée occidentale. Hommages à Michel Bats*. París: BIAMA Errance; Centre Camille Jullian.
- SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David; BELARTE, Maria Carme; NOGUERA, Jaume (2009). «Comerç colonial, comensalitat i canvi social a la protohistòria de Catalunya». A: DILOLI, Jordi; SARDÀ, Samuel (ed.). *Ideologia, pràctiques rituals i banquet al nord-est de la península ibèrica durant la protohistòria*. Tarragona: Arola (Citerior. Arqueologia i Ciències de l'Antiguitat, 5), p. 219-238.
- SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David; MARTÍN, Aurora (2002). «Les relacions comercials amb el món mediterrani dels pobles indígenes de la Catalunya sudpirinenca durant el període tardoarcaic (ca. 575-450 aC)». *Cypsela*, 14, p. 69-106.
- SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David; MIRÓ, Maria Teresa; JORNET, Rafael (2012). «El Castellet de Banyoles (Tivissa): una ciudad ibérica en el curso inferior del río Ebro». *Archivo Español de Arqueología*, 85, p. 43-63.
- SANMARTÍ, Joan; BRUGUERA, Ramon; MIÑARRO, Marta (2004). «Las ánforas ibéricas de la costa de Cataluña». *Documents d'Archéologie Méridionale*, 27, p. 379-403.
- SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1986). «La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès». A: *Protohistòria catalana. Actes del VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 227-243.
- (2005). *Els ibers del nord*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- SANPERE I MIQUEL, Salvador (1881). «Contribución al estudio de los monumentos megalíticos ibéricos». *Revista de Ciencias Históricas*, tom II, p. 434-519.
- SANTACANA, Joan; DURAN, Joan (2012). *La cuina dels ibers, de la llar als fogons*. Barcelona: Dalmau (Episodis de la Història; 355).
- SARDÀ, Samuel (2008). «Servir el vino. Algunas observaciones sobre la adopción del "oinochoe" en el curso inferior del Ebro». *Trabajos de Prehistoria* [Madrid: CSIC], 62-2, p. 95-115.
- SCHULTEN, Adolf (1920). *Hispania: geografía, etnología, historia (con un apéndice sobre «La arqueología prerromana hispánica», por Pedro Bosch Gimpera)*. Barcelona: Académica. [Hi ha una nova edició (2004). Sevilla: Renacimiento]

- SERRA-RÀFOLS, Josep de Calassanç (1930). *El poblament prehistòric de Catalunya*. Barcelona: Barcino.
- (1942). «El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en época antirromana». *Ampurias*, núm. IV, p. 69-110.
- TARRADELL, Miquel (1982). *Les arrels de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives (Història de Catalunya. Biografies Catalanes, Vol. 0). [1a ed. de butxaca]
- URIARTE, Antonio (2001). *La conciencia evadida. La conciencia recuperada. Diálogos en torno a la Arqueología de la Mente y su aplicación al registro funerario ibérico. La necrópolis de Baza*. Madrid: Universidad Complutense.
- VALENZUELA LAMAS, Sílvia (2008a). *Alimentació i ramaderia al Penedès durant la protohistòria (segles VII-III aC)*. *Memorial Josep Barberà, 5a edició*. Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.
- (2008b). *La Gestió dels recursos animals i l'alimentació d'origen càrnic a la costa central de Catalunya durant la protohistòria (segles VII-IIaC)*. Tesis Doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Adreça web: <http://www.tdx.cat/handle/10803/2603>]
- VALENZUELA LAMAS, Sílvia; PADRÓS, Núria; BELARTE, Maria Carme; SANMARTÍ, Joan (ed.) (2011). *Economia agropecuària i canvi social a partir de les restes bioarqueològiques. El primer mil·lenni aC a la Mediterrània occidental. Actes de la V Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 16 al 18 d'abril de 2009)*. Barcelona: Universitat de Barcelona (Arqueo Mediterrània; 12).
- VIVES-FERRÁNDIZ, Jaime (2005). *Negociando encuentros. Situaciones coloniales e intercambios en la costa oriental de la Península Ibérica (ss. VIII-VII a.C.)*. Barcelona: Publicaciones del Laboratorio de Arqueología de la Universidad Pompeu Fabra de Barcelona (Cuadernos de Arqueología Mediterránea; 12).